

Сара Левић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Одлазак преко Океана

Димитријевић, Јелена Ј. *На океану и преко океана*. Приредили Владимир Ђурић и Биљана Дојчиновић. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу; Београд: Народна библиотека Србије, 2024. 163 стр. ISBN 978-86-7035-529-3

Песничка збирка *На океану и преко океана* Јелене Ј. Димитријевић настала је током песникињиног пута до Сједињених Америчких Држава, као и њеног боравка у Новом свету. Ових осамнаест песама настале су у периоду 1919–1920. године, али су први пут у целини објављене тек више од једног века касније, у овом издању које су приредили Владимир Ђурић и Биљана Дојчиновић, 2024. године. Транскрипција рукописне заоставштине Јелене Ј. Димитријевић отпочета је у оквиру пројекта *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, да би, уз подршку Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, књига била објављена у издању Филозофског факултета Универзитета у Нишу и Народне библиотеке Србије. Приређивачи нам у предговору дају кратак приказ живота и дела Јелене Димитријевић, те укратко пореде песничку збирку са путописом насталим на истом путовању, *Нови свет или У Америци јодину дана*, први пут објављеном 1934, а потом и 2019. године, на стогодишњицу њеног путовања. *На океану и преко океана* заиста кореспондира са деловима путописа по САД, а и сама збирка представља „својеврсни путопис, али више унутарњи одјек путовања у далеки и непознати свет, тог (узалудног) покушаја бежања од успомена“ (Дојчиновић, Ђурић, 2024: iii).

Ова књига драгоцен је из много разлога. Пре свега, значајна је јер даје целовит скуп песама које је, према рукопису чуваном у библиотеци, и сама Јелена Димитријевић замислила као збирку песама о Америци. Иако неке песме јесу објављиване појединачно, тек целина „открива смисао сусрета са Новим светом као новом надом, местом исцељења и

* srlevic79@gmail.com ; <https://orcid.org/0009-0004-7752-4045>

извором поетске инспирације којем се приступа критички“ (Исто, vii) Уз то, вредност књиге огледа се и у томе што нам у другом делу нуди скениран рукопис ове збирке који се под ознаком P542 чува у Народној библиотеци Србије. Коначно, објављивање ове књиге прати растуће интересовање за ову списатељицу, обогаћује и чини видљивијим њен разнолики опус, а уз то чини занимљивијим и потпунијим читање њеног путописа *Нови свет*.

Збирка се састоји од осамнаест песама, које се, како приређивачи примећују, могу поделити у четири целине. Прву чине четири песме састављене током путовања бродом Ротердам, 1919. године, а то су *Океан*, *Жеља на Океану*, *Смрт на Океану* и *In Memory of*. Друга целина обухвата песме настале по песникињином доласку у САД. Пише их у Њујорку 1920. и ту спадају *Песма о мени*, *Пути*, *Дормитацио*, *Woolworth Building* и *Носијалија*. У истом граду пише и песме *Американка*, *Sunday School* и *Индијанац њева*, које, заједно са песмом *Американац њева*, насталом у Бостону, као и песмом *Mayflower Pilgrims*, насталом у Плимуту, чине трећу целину, коју су приређивачи назвали „песме пријатељства“. Последње четири песме – *Визија*, *Како гође мало на свет*, *У Туђини* и *Нейролазна љубав* – све настају у Њујорку 1920. године и на неки начин закржују оно изречено пре, чинећи тако својеврсни закључак целокупне збирке.

Путовање Јелене Димитријевић бродом обележено је њеним дивљењем према океану и његовом бескрају, што је најоучљивије у првој песми. Без строго дефинисане риме, у песми чији стихови, као и океан, „не знају за калуп ни за путо“ (Димитријевић, 2024: 4), тој парменидовској ноти вечности океана узвраћа хераклитовска идеја да је океан као свет стар, а вазда нов. Занимљиво је приметити, међутим, да се ове две идеје не боре, већ на неки начин допуњују. Вечни Океан прожима сва њена чула, а прожима и саму песму – која неодољиво личи на њега – јер реченице се понављају и тако нижу као таласи, пратећи његов ритам. „Јаростан, благ, тужан, весео“, он је исто тако и пројекција унутрашњег света субјекта. Уздигнут чак и изнад божанског, до апсолута, Океан је насликан као огледало вечности у ком песникиња потврђује своју пролазност. Стога не чуди што након тога следи песма о смрти (*Жеља на Океану*), али не смрти која је страшна, хладна и усамљена, већ оној која је спокојна, мирна и свечана. И не само то – то је смрт која потврђује живот – јер, док би она лежала мртва на дну, око ње би „живео велики подводни свет“ (Исто, 6). У том смислу вечност океана није само опис природе, већ и вапај сопствене жеље за опстанком. Свој пролазни живот жели да стопи са вечним, мирисним и пуним живота

океаном. Помало је иронично колико жива, топла и светла може да буде песма о смрти. Промишљање вечности и интимни однос према океану обједињени су у наредној песми (*Смрти на Океану*), која документарно заокружује претходне две. Настављајући се на раније контрасте, она супротставља Живот и Смрт, светлост и мрак, висину неба и дубину мора, лађу која плови „брже но икад“ жени која тамо „неће стићи – никад“ (Димитријевић, 2024: 10). У свечаности њене смрти губи се граница између митског и стварног. Као да *жеља на Океану* бива остварена, али посредством туђег искуства. Последња песма ове целине (*In Memory of*) у сваком могућем смислу служи затварању круга. Наиме, на место враних гаврана из претходне песме сада видимо белог албатроса који пролети покрај брода и који се, док тело мртве жене тоне ка дну океана, широким крилима успиње ка сунцу, потврђујући тако вечност живота. Линеарном поретку Живота и Смрти Јелена Димитријевић вешто и успешно супротставља цикличност, вечност, и то како садржајем саме песме, тако и њеном формом, јер она започиње и завршава се истим речима: „Из живота смрт, из смрти живот“, као да нуди да је читамо изнова и изнова.

Друга целина наставља монистички наратив већ присутан у претходним песмама. У наредној песми га ауторка чак подиже и на нов ниво, закључујући „у свему сам ја, у мени је све“ (Димитријевић, 2024: 12). Иако се зове *Песма о Мени*, ми убрзо остајемо збуњени чињеницом да ауторка пише у мушком роду. Да се то не односи на онај величанствени Океан? Или на Бога? Песникиња нас убрзо демантује, јер „зар би постојао океан /.../ да није мене?“, који „сам велик и вечан ко Бог!“ (Исто, 12) „То је Витмен, или, тачније, витменовска песничка персона“ закључиће Дојчиновић анализирајући тај глас мушког песничког субјекта (2024: 910), што је потврђено и у предговору ове збирке. Стихови заиста неодољиво подсећају на истоимену песму Волта Витмана (Walt Whitman), мада, у противречностима које Јелена Димитријевић толико воли („Јер то сам ја, сићушан ефемеран створ, / Високи Хималаји, дубоки Тихи Океан, / То јест, ја сам то што схвата све то / (Ма да не схвата ништа)“ (Димитријевић, 2024: 12), али и у непроменљивости, примордијалности и неименовању, као да чујемо и стихове Лао Ција:

Има нешто у свим стварима (што их) сабира у себе,
рођено је пре Неба и Земље.
Ах, како је само тихо, како безоблично,
само је и не мења се,
креће се околу и ствара без престанка,
може се узети за мајку Неба и Земље.

Ја не знам његово име,
нерадо га називам *гао*. (Лао Ц', 1997: 88)

Управо зато песникиња не именује „То“, јер *гао* који се може изразити није вечни *гао*. Његов језик је језик поезије – па је тако и његово отелотворење језик ове песме. Песма не именује, не „крсти“ То, већ га доживљава и оживљава кроз себе. Као потврду овога, Јелена Димитријевић чак пита „Како се зове то што сам у ствари ја?“ (Димитријевић, 2024: 13), јер је свесна да имена не може бити. Из овог угла можемо читати и њену употребу мушког рода. Према Лао Цију, „ко (дубоко) познаје (сило) мушког (принципа) / чуваће (благод) женског (принципа) / (то је) река под небеским покривачем.“ (Лао, 1997: 91) Мушки и женски принципи се у даоизму не сагледавају из позиције родних категорија, већ представљају комплементарне силе које тек заједно чине целину. Тако и песникињино „ја“ може говорити и у мушком роду. „То“ прожима и ствара апсолутно све, па чак и њу саму, и стога је ово „Песма о Мени“.

Али зашто се зауставити ту? Путујући светом и упознајући најразличитије културе, Јелена Димитријевић је наглашавала да су сви мисаони системи – не нужно религиозни – једнако важни и вредни. У том смислу, „То“ из песме можемо сагледати и кроз *лојос* античке Грчке, и кроз *брахман* индијске филозофије, исто онако као што га сагледавамо кроз *гао* кинеске мисли. Истовремено, стихови се могу читати и у духу западноевропске традиције, попут Паскалове „трске која мисли“. Наиме, песникињино „ја“ јесте немоћно и сићушно у поређењу са величанственом природом (високим Хималајима, дубоким Тихим океаном), мада га способност мишљења издваја изнад свега тога што „не мисли“. Ипак, бесконачност планина и океана неминовно га надилази и потврђује беду тог „сићушног ефемерног створа“. Наредна песма као да нас већ самим насловом (*Пуџ*) подсећа на претходни оквир и наводи на промишљање о *гаоу*¹. Уједно, Јелена Димитријевић га у овим стиховима повезује са двама комплементарним силама космоса (јином и јангом), говорећи о „двама мислима“ – „једна ме дигне увис, друга ме спушта на тле“ (Димитријевић, 2024: 14). Једна је води у светлост и живот, друга у таму и смрт. У особинама тих двеју сила, тј. двеју мисли, назире се још један мотив – пролазност. Ипак, понесена мишљу о смрти, она се ове пролазности боји. Стога Пут добија још једно значење, а то је бег, одлазак у непознато, у ново, а све то у жељи да се умире мисли и успомене. Поистовећујући се са вечним путником, она то повезује са

¹ Када се преводи, *гао* се најчешће објасни управо као пут.

модернистичком фигуром усамљености и неприпадања. Тако Пут није више ни чисто географски, ни чисто метафизички појам, већ нешто између, мост између унутрашњег и спољног света.

Исти страх од пролазности осећамо и у наредној песми (*Дормиџацио*), у којој дирљивим приказима паралелних слика песникиња дочарава своју бол. И поново огледало, поново контрасти, поново две мисли, два сна кроз која се провлаче идентичне слике и мотиви, исти мириси и звуци... Младост и старост, присутност и одсутност. Занимљиво је приметити да, колико год желела да бежи од успомена, чак ни боравак у Њујорку не успева да је од њих сачува, а тога је и сама свесна у стиховима: „Има ли у нашем животу доба, / Младост ил' старост, / Када нас не походе, ноћу ил дању, ил' макар кад: / Сећања када смо били мали...“ (Димитријевић, 2024: 20) Не помаже ни Нови свет, јер овај који се њој навраћа је „већи но читав пространи свет“ (Исто) Морало се појавити нешто колосално да јој окупира пажњу – а то је ни мање ни више него у то време највећа зграда на свету (*Woolworth Building*). Иако и сада не може да одагна мисли од домовине („као да ми расту крила и шире лет / за стари свет!“, Димитријевић, 2024: 21), она ипак уводи нове мотиве – слике модерног капитализма. И осећа страх – од висине, од материјализма, од Плутона. Сада, када је никад ближа Богу, ипак се пита има ли њега уопште у овој новој визији света, међу овим новим боговима-циновима. Њујорк је уједно и фасцинантан и ужасавајући, јер песникиња није сигурна води ли тај Бродвеј у пакао или у рај, како ће се упитати у наредној песми (*Носталија*). Поред тога, премда је нешто ипак вуче ка Старом свету, она увиђа да ни једном свету не припада у целини, откривајући тако ужас свог раздвојеног, неприпадајућег идентитета.

Начин да поново „споји светове“ показује у песми *Американка*. Наиме, у свом прозном путопису, Јелена Димитријевић каже „Америка... Нови свет, нови градови, нови људи, нови ред и поредак“ (Димитријевић, 2019: 88), а у овој збирци песама том скупу додаје и „нову жену“ – госпођу/мисиз Филипс, жену која је прешла океан да би помогла људима у рату. Овде Океан не видимо више као застрашујућу и очаравајућу вечност која раздваја два света – Стари и Нови, већ као пут који те светове спаја. У Океану је оличена и хероина ове песме, као симбол повезаности, пријатељства и храбрости („И ти си дошла једног дана / С очима боје океана, / С очима ширине океана, / С очима дубине океана“, Димитријевић, 2024: 25). У следећој песми (*Sunday School*), иако на први поглед тематски удаљеној од досадашњих, она поново говори о повезаности људи. Радња је затворена у простор једне учионице

из које прелази, имагинативно, у Јерусалим. Као неки вид „одмора“ од великих тема рата и смисла, овде видимо другачије видове пријатељства и путовања.

Нова димензија у збирци отвара се песмама *Индијанац њева* и *Американац њева*. Могли бисмо да кажемо да су обе песме изграђене око истог мотива – америчке заставе, али из две супротне перспективе. У првој причи приказани су нам староседеоци и њихова повезаност са природом исказана преко љубави према реци Хадсон. Иако америчка застава није директно поменута, она је метафора надолazeће освајачке моћи. Наиме, сва лепота живота староседелаца руши се у свега неколико стихова, доласком белих колонизатора, „дошљака“. После трагичног завршетка приче староседеоца који позива своје претке „Дедови моји, устајте, хеј! / На ноге из гроба! Да видите унука свога – роба“ (Димитријевић, 2024: 32), јер „што беше ваше наше није“, а онда и готово крвавог краја „смрт или слобода! / слобода или смрт!“ (Исто, 33), оно што следи као велико изненађење јесте патриотски и ентузијастичан тон наредне песме, у којој Јелена Димитријевић глас даје Американцима. Поносни појединац пева о својој „пространој родној груди“, светој груди – Америци (Исто, 35), хвалећи током целе песме заставу као симбол људских идеала – реда, рада, човечности и слободе. Док у првој песми, дакле, застава симболизује насиље и, много израженије, ропство, у другој је она, готово парадоксално, слављена као симбол слободе – јер „бити Американац исто је то / Што / Не бити роб, већ / Бити слободан, бити – човек.“ (Исто, 35) Изговарајући стихове обеју песама у првом лицу, ауторка показује своју величанствену моћ поистовећивања, односно способност да исти догађај прикаже из дијаметрално супротних позиција, и да се са обе позиције поистовети. Уједно, иако се овим песмама тематски удаљава од досадашњег тока, она се враћа ономе што краси и њене раније путописе (из Ниша и Солуна), а то је њена могућност да са емпатијом преузме судбину другог народа. На исту нит наставља се и у наредној, најдужој песми у збирци, у којој описује долазак пуританаца у Нову Енглеску. Иако у првом реду она представља њихову тежњу ка слободи, ипак се чини да је централна фигура песме брод *Мајски цвећ*, чиме поново главни простор заузима бескрајни Океан, исти онај преко којег пролази и она, три столећа касније. Океан је сада нови симбол – симбол обећања. Гоњени зато што су се „молили Богу на свој начин“ (Димитријевић, 2019: 416), пуританци су пристизали на то свето место, стварајући нови културни идентитет, али чувајући понешто и од старог – ако ни у чему другом, а оно у топонимима. Мало мање у песми, али у путопису нас Јелена Димитријевић поново експлицитно враћа, да ли да заокружи

или само подсети, на вечни Океан – док види „гробље где се одмарају мртви“, она види и „вечито живи океан“. (Исто, 421)

Као што је већ речено, последња целина, која започине песмом *Визија*, чини својеврсни закључак целе збирке. Након описивања културе, историје, градова и симбола, песникиња прави интроспективни обрт и описује једно интимно, субјективно искуство о посети неименованог, незваног госта. Иако не сазнајемо (као ни сама ауторка) ко је то – је ли анђео чувар, њена мајка или пак муж, оно у шта смо сигурни је њена усамљеност. У „туђој далекој земљи“ у којој се налази, од своје домовине дели је цео Океан. Он се опет појављује као препрека, вечност коју је тешко прећи. Та земља није само далека географски, већ и морално, чини се у наредној песми (*Кад гође мало на свей*), у којој Нови свет песникиња назива „светом долара и среће“ (Димитријевић, 2024: 42). Пошто се долари и срећа ипак претварају у свет материјализма и неједнакости, Јелена Димитријевић у свега пар стихова показује урушавање оне обећане и жељене визије пуританаца о слободи и равноправности. Све у свему, понета осећањима сете, песникиња завршава тужном и песимистичном нотом, увидевши да, иако је прешла пола света и бескрајни Океан, судбина човека свуда остаје једна те иста, у животу у ком деца на свет долазе плачући. Управо је тај песимистичан тон разлог њеног осећаја неприпадања, што видимо у песми *У Туђини*, у којој се на неки начин враћа на почетак збирке и на своју наду да ће јој пут помоћи да побегне од успомена. Иако се искрено уздала у „луку заборав“ (Димитријевић, 2019: 72), она је тужна јер Нови свет у њој није ништа променио: „Како је чудно да остајемо исти / Тамо где се све мења“ (Димитријевић, 2024: 43) Тај бол у Новом свету она користи да додатно освести своју приврженост Старом свету, тј. домовини, пошто је то, како и у наслову истиче, *Нейролазна љубав*:

И чини ми се да сада волим први пут;
Да сам волела и волим само Њега, –
Њега, милог и драгог за вечна времена, –
Њега... :
Далеки, далеки Стари крај, –
Свој завичај. (Исто, 46)

Тиме ауторка закључује своју збирку. Схвата да не може да побегне од успомена, чак и овако удаљена, јер „душа не зна за делова пет“ (Исто), те признаје да љубав према отаџбини не може да утихне. Не могу, међутим, утихнути ни њене успомене. При почетку збирке она отворено каже „Вечно да путујем, да тражим вечно. / Шта? Кога?

Човека? Бога?... / Тужно је то кад су нам туђи своји / И кад чезнемо за нечим што не постоји.“ (Исто, 15), а при крају се опет враћа том осећању отуђености: „Кад су нам страни сви без разлике дани / И туђи људи у нашој родној грудима, / И кад бежимо из своје родне грудне!“ (Исто, 44) У путопису *Нови свет* Јелена Димитријевић се нада да „оно што је пошло са мном из моје земље, бол, остаће на континенту Европе“ (Димитријевић, 2019: 48). Иако убрзо схвата бесмисленост својих жеља, јер „од крвавих бојишта може се побећи, али од себе...“ (Исто, 49), током целог боравка у Америци, тј. у свим песмама, као да се ипак потајно надала управо томе. Након велелепних здања, широких улица и брзих аутомобила, она схвата, међутим, да и у том далеком свету она ипак остаје *она*.

Идеја усамљености, неприпадања и бега од успомена није једина тема њених песама. Напротив, она шареноликим причама о људима које је упознала продубљује своју збирку за толико много „слојева“ – темама историје, колонизације и слободе. И у тим стиховима, међутим, провлачи се мисао о отуђености која постаје стожер целе књиге. Наиме, још када говори о пуританцима који „дођоше у туђ крај јер им је родна грудина била уска“ (Исто, 37), ми у тим речима можемо пронаћи њу саму, јер она је посегла за новим светом да би побегла од старог који је гушио успоменама. У том смислу њен одлазак на далеки *Пуџ* преко Океана, па и сама збирка, као да јој служе да схвати неминовност тог осећања и да, на крају крајева, прихвати и чак заволи ту своју бол. А главни мотив збирке ипак остаје Океан, чија улога варира у зависности од осећања и жеље ауторке. Као простор непознатог, простор обећања и наде, простор непрегледне ширине и дубине, он је некад главна препрека која раздваја светове, а некад их управо он, својом величином, дубином и вечношћу, спаја.

Литература

Димитријевић, Јелена. *Нови свет или У Америци јодину дана*. Београд: Лагуна, 2019.

Димитријевић, Јелена. *На океану и преко океана*. Приредили Владимир Ђурић и Биљана Дојчиновић. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу; Београд: Народна библиотека Србије, 2024.

Дојчиновић, Биљана. „Глас мушког песничког субјекта у рукописној збирци *Из новој свет* Јелене Ј. Димитријевић“. *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* 72, 3 (2024): 905–922.

Дојчиновић, Биљана, Владимир Ђурић. Предговор у *На океану и њреко океана*. Приредили Владимир Ђурић и Биљана Дојчиновић. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу; Београд: Народна библиотека Србије, 2024.

Лао Ц, са старокинеског превео Радосав Пушић, Нови сад: Светови, 1997.

Sara Lević

University of Belgrade

Faculty of Philology

Departure Across the Ocean

Dimitrijević, Jelena. *Na okeanu i preko okeana*. Edited by Vladimir Đurić and Biljana Dojčinović. Niš: Faculty of Philosophy, University of Niš; Belgrade: National Library of Serbia, 2024. ISBN: 978-86-7035-529-3. 163 pp.

The poetry collection *Na okeanu i preko okeana* (*On the Ocean and Across the Ocean*) by Jelena J. Dimitrijević, written during her journey and stay in the United States in 1919-1920, was published in its entirety for the first time in 2024. These eighteen poems combine the motif of the Ocean as a symbol of eternity, hope and promise, as well as a space for both connection and separation between two worlds – the Old and the New – with depictions of American society and history and images of modern capitalism. The collection oscillates between introspective and travelogue tones, while its central theme remains the feeling of loneliness and non-belonging, which, despite the attempt to “sail into the harbor of oblivion”, cannot be overcome. The publication of the book aligns with the ongoing and growing scholarly interest in the work of Jelena Dimitrijević, further enriching and making her diverse opus more visible, while also making the reading of her travelogue *Novi svet, ili U Americi godinu dana* (*The New World, or A Year in America*) more engaging and complete.